

Tadeusz Wojciechowski

ZAWARTOŚĆ ŹRÓDŁOWA TEK TESLARA

1. Uwagi wstępne

Teki Teslara zawierają odpisy źródeł do dziejów Armii Polskiej we Francji, pochodzących z francuskiego wojskowego zasobu aktowego, z serii pt. „Kampania przeciw Niemcom 1914—1918”, która była w posiadaniu służby historycznej Sztabu Generalnego Ministerstwa Wojny w Paryżu. Ponadto znalazły się tu odpisy materiałów archiwalnych z lat 1919—1921, wytworzonych przez Francuską Misję Wojskową w Polsce.

W roku 1928 attache wojskowy w Paryżu płk dypl. Jerzy Ferek-Błęszyński, za pośrednictwem gen. Azan — szefa służby historycznej Sztabu Generalnego, wyjednał zgodę Ministerstwa Wojny na sporządzenie odpisów wszystkich materiałów odnoszących się do dziejów Armii Polskiej zorganizowanej we Francji. W początkach 1929 roku mjr dr Wacław Lipiński z Wojskowego Biura Historycznego i mjr dr Józef Andrzej Teslar¹ z Wyższej Szkoły Wojennej dokonali wstępnego przeglądu inwentarzy i wytypowali wszystkie teczki z aktami odnoszącymi się do spraw polskich². Wstępnie zakwalifikowano wówczas do przepisywania dokumenty z

¹ Mjr dr Józef Andrzej Teslar ur. 30.11.1889 roku, legionista; oficer zawodowy WP, pracownik Wyższej Szkoły Wojennej w Warszawie. Od 5.10.1922 roku do 30.11.1935 roku przebywał we Francji jako wykładowca języka polskiego w Wyższej Szkole Wojennej w Paryżu i w Szkole Wojskowej w Saint-Cyr. Od jego nazwiska pochodzi nazwa tek.

² Raport mjra dra W. Lipińskiego z wyjazdu do Francji z dnia 12.06.1929 roku. CAW, Wojskowe Biuro Historyczne (WBH), t. 848.

następujących zespołów:

Najwyższa Rada Wojenna — 1 fascykuł.

Wielka Kwatera Główna (sztab marszałka Foch'a) — 10 fascykułów.

Sztab Generalny Ministerstwa Wojny — 7 fascykułów.

Francusko-Polska Misja Wojskowa (misja gen. Archinard'a) — 73 fascykuły.

Francusko-Polska Misja Wojskowa we Włoszech (misja mjra Radziwiłła) — 66 fascykułów.

Francuska Misja Wojskowa w Polsce — 62 fascykuły.

Łącznie zakwalifikowano materiały zawarte w 219 fascykułach.

O swej pracy nad opracowaniem wyboru źródeł mjr Teslar pisał: [...] „Pracę w Service Historique Francuskiego Ministerstwa Wojny, gdzie uzyskałem wstęp dzięki stosunkom osobistym i na przekór trudnościom oficjalnym, rozpocząłem od 1 stycznia 1929 roku w charakterze dodatkowego odkomenderowania z naszego WBH. Zrazu chodziło o napisanie monografii „Armia Polska we Francji”. Rychło jednak spostrzegłem, że dokumentacja w Archives Historiques jest tak bogata, iż nie należy poprzestać na doraźnym i powierzchownym opracowaniu monografii, ale że powinno się uzyskać dla WBH możliwie obfite kopie, zwłaszcza, gdy WBH nic prawie z tej dziedziny nie posiada. Przedłożyłem tedy motywowany plan pracy gen. Stachiewiczowi, który go w całej rozciągłości zatwierdził”³.

W wyniku 3-letniej pracy w archiwum Ministerstwa Wojny w Paryżu mjr Teslar dokonał wyboru i sporządził 4 egzemplarze odpisów materiałów archiwalnych z okresu od 1 stycznia 1917 roku do 9 kwietnia 1921 roku. Stanowią one bogatą kolekcję źródeł do dziejów Armii Polskiej organizowanej we Francji (zwanej później Armią Generała Hallera) oraz do poznania i oceny sytuacji politycznej i wojskowej Polski w okresie 1919—1921.

Teki Teslara przechowywane w Centralnym Archiwum Wojskowym obejmują trzy egzemplarze odpisów; dwa egzemplarze zebrane są w 20 tomach (142 fascykuły), jeden egzemplarz został wykorzystany jak repertorium chronologiczne i składa się z 15 tomów (80 fascykułów). Czwarty egzemplarz odpisów (w 20 tomach) pozostał w

³ Sprawozdanie mjra dra J. A. Teslara z dnia 24.02.1831 roku. CAW, Sztab Główny — Oddział II, Studia ogólne — Francja, t. 8.

Archives Historiques w Paryżu. Nazwy zespołów, z których pochodzą odpisy źródeł zebrane w tomach od I — XX (fascykuly nr 1—142), przedstawia tabela.

Autor kolekcji zaznaczył w odpisach nazwę zespołu, z którego pochodzą materiały i odpowiednią sygnaturę. Jednocześnie zachowana została kolejność układu akt w jednostkach archiwalnych i hierarchia naczelných organów wojskowych.

Nazwa zespołu	Numer fascykułu	Ilość fascykułów
Najwyższa Rada Wojenna	1—2	2
Wielka Kwatera Główna	3—10	8
Sztab Generalny Min. Wojny	11—29	19
Misja Wojskowa Francusko-Polska	30—109	80
Misja Wojskowa Francusko-Polska we Włoszech	110—112	3
Francuska Misja Wojskowa w Polsce	113—142	30

W tomie XV repertorium (fascykul 74) zostały zamieszczone spisy treści teczek akt pominiętych, ze względu na ich małą wartość historyczną.

2. Źródła do dziejów Armii Polskiej we Francji

N a j w y ż s z a R a d a W o j e n n a (Conseil Superieur Guerre). Występujące materiały obejmują okres od 20 maja 1917 roku do 7 stycznia 1919 roku. Wśród odpisów znajduje się raport opracowany dla ministra wojny Francji P. Painleve, przedstawiający zabiegi francuskiego Ministerstwa Spraw Zagranicznych czynione w Waszyngtonie i Piotrogradzie dla wyjednanía aprobaty sformowania autonomicznej Armii „Polskiej we Francji. Dokument ten wskazuje także na źródła rekrutacji Polaków, zawiera praktyczne propozycje co do formy organizacji armii i powołania dla niej organu kierowniczego w postaci Francusko-Polskiej Misji Wojskowej⁴. Znajduje się tu również korespondencja obrazująca przebieg rekrutacji

⁴ CAW, Teki Teslara, tom I, fasc. 1.

Polaków zamieszkałych w Stanach Zjednoczonych AP oraz zestawienia stanu liczebnego pierwszych polskich oddziałów wojskowych, zorganizowanych w obozach na terenie Francji.

Odrębną pozycję stanowi raport por. Gąsiorowskiego z 19 marca 1918 roku⁵ zawierający obszerną charakterystykę emigracji polskiej w Ameryce Północnej. Omawia on działalność polonijnych organizacji narodowych (politycznych i społecznych), zachowanie się emigracji w czasie neutralności Stanów Zjednoczonych i po ogłoszeniu deklaracji wojennej, działalność polskiej delegacji wojskowej z Paryża i jej rozmowy przeprowadzone w Nowym Jorku oraz podróże i prace delegacji, przebieg manifestacji polonijnych w Chicago, postawę polonijnych reprezentacji wobec kwestii rekrutacji i formowania Armii Polskiej we Francji w istniejącej sytuacji podziału organizacji emigracyjnych na dwa przeciwstawne sobie ugrupowania. Raport jest wartościowym źródłem dla poznania roli organizacji, prasy i propagandy; informuje również o działalności Ignacego Paderewskiego i jego roli w życiu emigracji polskiej w USA w czasie pierwszej wojny światowej.

W i e l k a K w a t e r a G ł ó w n a (Grand Quartier General). W kilku fascykułach zgromadzone zostały odpisy z okresu od 8 czerwca 1917 roku do 25 września 1919 roku. Akta te wytworzone zostały w większości przez 1 Biuro Sztabu. Wiele przekazów związanych jest z organizowaniem bazy rozwojowej dla sformowania Armii Polskiej we Francji, która u boku armii państw sprzymierzonych miała wziąć udział w walce z Niemcami. Bazą organizacyjną i szkoleniową dla pierwszych oddziałów był obóz w Sille le Guillaume. Zachowana korespondencja z roku 1918 przedstawia sprawy organizacji oddziałów 1 Dywizji Strzelców Polskich i ich szkolenia w ramach związków francuskich. W powyższej sprawie interesujące dane zawierają dwa raporty: 1) dowódcy 63 dywizji piechoty gen. Ecochard z dnia 20 sierpnia 1918 roku, ujmujący sumarycznie charakterystykę związków polskich przeznaczonych do utworzenia 1 polskiej dywizji⁶ oraz 2) dowódcy 1 dywizji strzelców polskich gen. Vidalon z dnia 31 grudnia 1918 roku o jej sytuacji i stanie

⁵ Tamże, tom I, fasc. 2.

⁶ CAW, Teki Teslarsa, tom I, fasc. 4.

organizacyjnym w końcu 1918 roku⁷.

W tym zbiorze znajduje się też obszerna korespondencja w sprawach organizacji dalszych 4 polskich dywizji we Francji w oparciu o bazę kadrową i materiałową dywizji francuskich, demobilizowanych w związku z zakończeniem działań wojennych, wcielenia do tych dywizji elementów polskich oraz ich szkolenia w oparciu o kadre francuską, werbunku oficerów i podoficerów armii francuskiej dla wypełnienia wakatów etatowych z równoczesnym zobowiązaniem do ochotniczej służby wojskowej w Polsce. Zachowały się też kalkulacje rozbudowy Armii Polskiej w związku z rozszerzeniem się napływu ochotników z Ameryki Północnej i wchłonięciem oddziałów polskich zorganizowanych we Włoszech.

Ponadto są tu instrukcje i tabele należności przydziału specjalistów francuskich, kontrakty przywilejów kadry francuskiej w oparciu o umowy z 15 stycznia i 15 lutego 1919 roku zawarte między rządem francuskim a Komitetem Narodowym Polskim w Paryżu.

W grupie omawianych odpisów znajduje się także korespondencja pełnomocnika do spraw organizacji związków polskich we Francji w strefie armii gen. de Mondesir⁸, dotycząca formowania i wyposażenia oddziałów kawalerii, czołgów, lotnictwa oraz organów służb dla dywizji i korpusów wojsk polskich.

Na uwagę zasługują też dokumenty związane z ustanowieniem we Francji Polskiej Misji Wojskowej gen. Romera dla prowadzenia zakupu materiałów wojennych. Z tym też wiąże się instrukcja francuskiego Sztabu Generalnego z dnia 9 kwietnia 1919 roku o wydawaniu i ekspedycji materiałów przemysłowych dla Polski⁹. Właśnie w oparciu o ten dokument, z dniem 15 kwietnia 1919 roku zostały utworzone dwie bazy transportowe: w Saint Dizier — dla transportów kierowanych drogą lądową przez teren Niemiec do Łodzi i w Ambronay — dla transportów kierowanych przez Austrię do Trzebini.

S z t a b G e n e r a l n y M i n i s t e r s t w a W o j n y (Ministere de la Guerre Etat — Major de l'Armee). Są tu odpisy sporządzone z dokumentów

⁷ Tamże, tom I, fasc. 5.

⁸ Gen. Mondesir od 28.01.1919 roku był naczelnym dowódcą oddziałów polskich w strefie armii; jego sztab został rozwiązany 26.06.1919 roku po zakończeniu swych prac. CAW, Teki Teslara, tom. I, fasc. 7.

⁹ Tamże, tom I, fasc. 6.

pochodzących z 2 i 3 biura Sztabu oraz Biura Słowiańskiego¹⁰. Wiele przekazów źródłowych odnoszących się do spraw organizacji szkolenia kontyngentów polskich występuje w postaci korespondencji. Ponadto na uwagę zasługują: instrukcja dla organizacji obozów Armii Polskiej z dnia 9 stycznia 1918 roku, protokół z posiedzenia komisji pod przewodnictwem gen. Vidalon z dnia 14 stycznia 1918 roku w sprawie utworzenia centrów szkoleniowych, sprawozdanie gen. Rabier o stanie wyszkolenia 2 i 3 pułku strzelców polskich¹¹.

Z dniem 1 czerwca 1918 roku dokonano reorganizacji szkolenia elementów 1 dywizji, przekazując je władzom strefy frontowej. Do tych spraw nawiązuje raport gen. Capdepont z dnia 12 sierpnia 1918 roku¹². Mówi on o stanie organizacji oddziałów polskich w strefie wewnętrznej, naświetla organizację dowództwa wojsk polskich strefy wewnętrznej w Caen oraz organizację szkolenia: pododdziałów piechoty — w obozach Sille le Guillaume i Domfront, artylerii — w Mans, inżynierii — Erigne, kawalerii — w Alencon oraz szkolenia związków w centrach szkoleniowych (Potigny — Ussy; Lessay, Quintin i Plouaret), prowadzonego głównie w oparciu o kadre francuską. Szkolenie oficerów polskich (dowódców kompanii) zorganizowano w szkole w Saint-Cyr, zaś dla szkolenia podchorążych uruchomiono kursy w Camp du Ruchard.

Wśród odpisów występują protokoły sformowania pododdziałów w okresie od 11 kwietnia do 28 listopada 1918 roku¹³, które pozwalają ustalić ich rozwój organizacyjny. Duże znaczenie dla badacza może mieć raport gen. Józefa Hallera z dnia 19 listopada 1918 roku, prezentujący koncepcję rozbudowy armii (w składzie sześciu dywizji o stanie liczebnym 70 tysięcy żołnierzy) w oparciu o przewidywane wyniki akcji werbunkowej, z rozmieszczeniem ochotników w 12 ośrodkach organizacyjno-szkoleniowych strefy wewnętrznej. Kolejny raport — dowódcy 1 DSP

¹⁰ Biuro Słowiańskie (Bureau Slave) Sztabu Generalnego zostało utworzone dnia 30.03.1918 roku. Zajmowało się ono sprawami sojuszniczych — wobec Francji — wojsk słowiańskich: serbskich, polskich, czeskich i kontyngentów rosyjskich we Francji, Algierii i Salonikach oraz działalnością francuskich misji wojskowych w Polsce i Czechosłowacji. Zlikwidowano je dnia 1.10.1919 roku, przekazując agendy do 2 Biura. CAW, Teki Teslara, tom I, fasc. 7.

¹¹ CAW, Teki Teslara, tom II, fasc. 11.

¹² Tamże, tom II, fasc. 12.

¹³ Tamże, tom II, fasc. 13.

gen. Vidalon z dnia 1 października 1918 roku¹⁴ przedstawia pochodzenie kadry zawodowej i szeregowych, charakterystykę kadry dowódczej, wyszkolenie i organizację dywizji oraz jej stan moralny.

Występuje również obszerna korespondencja w sprawach organizacji werbunku do Armii Polskiej we Francji prowadzonego na terenie Stanów Zjednoczonych (obóz w Fort-Niagara), Kanadzie (obozy Niagara on the Lake i Saint Johns), Francji (w tym również z oddziałów legii cudzoziemskiej), Włoch, Holandii i Brazylii.

Przedmiotem zainteresowania władz francuskich były również polskie formacje wschodnie. Świadczą o tym odpisy raportów, meldunków i korespondencji dotyczącej korpusów polskich (I, II, III) oraz 4 dywizji gen. Żeligowskiego i 5 — płka Rumszy, organizowanych na terenie Rosji.

Zachowane źródła do dziejów Polski pochodzą z pierwszej połowy 1919 roku. Są to głównie informacje nadesłane przez przedstawicieli Francji w Polsce¹⁵. Na uwagę badacza zasługują przede wszystkim telegramy ambasadora Noulens'a o sytuacji politycznej i wojskowej w kraju w okresie od 15 lutego do 23 marca 1919 roku, które były skierowane na adres sekretariatu generalnego konferencji pokojowej w Paryżu. Występują również raporty gen. Niessel — członka komisji międzynarodowej dla spraw polskich, z jego rozmów przeprowadzonych w lutym i w marcu 1919 roku z naczelnikiem państwa Józefem Piłsudskim, których przedmiotem były sprawy politycznego i militarnego położenia Polski, organizacji najwyższych władz państwowych, rozwoju i stanu sił zbrojnych w kraju oraz roli i statusu Francuskiej Misji Wojskowej w Polsce. Telegramy ambasadora Francji w Warszawie, Pralona z okresu od 10 kwietnia do 29 czerwca 1919 roku informują o bieżących sprawach politycznych i wojskowych Polski.

Natomiast raporty szefa francuskiej misji wojskowej gen. Henrys'a za okres od 30 marca do 21 lipca 1919 roku poświęcone są głównie sprawom, wojskowym: organizacji armii polskiej, przewiezienia dywizji polskich z Francji do kraju, walkom polsko-ukraińskim na Wołyniu i w Galicji oraz groźbie agresji niemieckiej na Polskę

¹⁴ CAW, Teki Teslara, tom II, fasc. 15.

¹⁵ Tamże, tom IV, fasc. 27.

(m.in. projekt planu obrony Polski z dnia 28 maja 1919 roku). Na uwagę zasługuje obszerny raport kmdra Gallaud z dnia 17 marca 1919 roku z jego podróży do Gdańska, zawierający studium możliwości wyładunku wojsk polskich mających przybyć z Francji, Raporty szefa Francuskiej Misji Wojskowej w Polsce¹⁶ z okresu od 8 sierpnia 1919 roku do 9 lutego 1920 roku poświęcone są głównie sprawom frontu wschodniego i rozmieszczenia formacji polskich, a także sytuacji militarnej w krajach nadbałtyckich, w Finlandii i Rumunii oraz możliwości wykorzystania ich sił wojskowych jako bariery wobec rewolucyjnej Rosji.

M i s j a W o j s k o w a F r a n c u s k o - P o l s k a¹⁷ (Mission Militaire Franco-Polonaise). Wśród odpisów źródeł z zasobu aktowego misji występują notatki z 20 posiedzeń komisji wojsk słowiańskich¹⁸ (działającej pod przewodnictwem senatora Paul Doumer'a) z okresu od 4 marca 1918 roku do 3 maja 1919 roku, na których omawiane były bieżące sprawy organizacyjne. Zachowały się również notatki z posiedzeń podkomisji polskiej¹⁹.

W poszczególnych fascykułach występują obszernie źródła do rozwiniętej na szeroką skalę, zwłaszcza w 1918 roku, akcji rekrutacyjnej w skupiskach emigracji polskiej i wśród jeńców polskich, którzy się znajdowali w Europie Zachodniej. Akcję werbunkową rozwinięto na terenie: Brazylii, USA, Kanady, Francji, Anglii, Włoch, Belgii, Holandii i w innych krajach. Ponadto werbowano żołnierzy — Polaków z armii francuskiej, angielskiej i amerykańskiej. Na uwagę zasługują sprawozdania misji rekrutacyjnych wysyłanych przez gen. Archinard'a i Komitet Narodowy Polski w Paryżu oraz obszerna korespondencja misji z francuskimi władzami wojskowymi i cywilnymi w kraju i z przedstawicielstwami zagranicznymi. Obejmuje ona różne kwestie natury dyplomatycznej, sprawy propagandy i finansowania akcji rekrutacyjnej, jak też przewozu i koncentracji ochotników we Francji. Inne źródła

¹⁶ Tamże, tom IV, tasc. 28.

¹⁷ Misja Wojskowa Francusko-Polska w Paryżu była organem francuskiego Ministerstwa Wojny mającym za zadanie przygotować i zapewnić zorganizowanie autonomicznej Armii Polskiej we Francji. Istniała w okresie od 8.06.1917 roku do 15.01.1919 roku; jej szefem był gen. dyw. Louis Archinard. CAW, Teki Teslara, tom VII, fasc. 43 i tom XIII, fasc. 82.

¹⁸ Komisja została powołana zarządzeniem premiera rządu francuskiego G. Clemenceau z dnia 31.12.1917 roku dla prowadzenia studiów w kwestiach słowiańskich sił zbrojnych przeznaczonych do walki na froncie francuskim. CAW, Teki Teslara, tom V, fasc. 34.

¹⁹ CAW, Teki Teslara, tom V, tasc. 30 i tom VII, fasc. 51—52.

obrazują działalność organizacji polonijnych w środowiskach emigracyjnych.

Badacza zainteresować mogą odpisy materiałów archiwalnych informujących o sytuacji oddziałów polskich na terenie Rosji (I korpus gen. Dowbór-Muśnickiego, 4 i 5 dywizja oraz oddział murmański) oraz zawierających charakterystykę polityczną organizacji wojskowych.

Zachowane odpisy dokumentów przedstawiają ogólne koncepcje organizacji i rozbudowy Armii Polskiej, jej status prawny, kształtowanie się stanu liczebnego, organizację obozów i centrów szkoleniowych, oddziałów broni (piechoty, artylerii, saperów i lotnictwa) i służb (intendentury, sanitarnej, sprawiedliwości i in.) oraz związków taktycznych. Na uwagę zasługują raporty i sprawozdania o stanie wyszkolenia oddziałów i kadry, prowadzonego w oparciu o wzory i regulaminy francuskie.

Odpisy źródeł występujące w tym zbiorze pozwalają również na zbadanie stosunku Francji do zagadnienia polskich sił zbrojnych, w związku z planem państw centralnych przewidującym utworzenie milionowej armii polskiej na terenie Królestwa Polskiego. Rozwój sytuacji wojennej zmuszał Francję do skłonienia Rosji na wyrażenie zgody formowania Armii Polskiej po stronie państw koalicji. Zachowane w tekach dokumenty pozwalają też ocenić wkład wielu osobistości przy wcielaniu w życie idei armii polskiej we Francji, m.in. Wacława Gąsiorowskiego, Ignacego Paderewskiego, Erazma Piltza i ppłka Adama Mokiejewskiego.

Wiele odpisów przekazów źródłowych wiąże się z powstaniem oraz działalnością polityczną i wojskową utworzonego w sierpniu 1917 roku Komitetu Narodowego Polskiego w Paryżu. Na uwagę zasługują też materiały obrazujące sytuację w kraju przed i po 11 listopada 1918 roku, stosunki między rządem polskim a KNP, uznanie państwa polskiego przez Francję, narodziny współpracy politycznej i wojskowej między Polską i Francją w początku 1919 roku oraz deklaracje stronnictw politycznych w kraju i na emigracji²⁰. W odpisach mają swoje odzwierciedlenie sprawy dotyczące formalnego podporządkowania wojsk polskich w kraju nacelnemu dowódcy wojsk sprzymierzonych, marszałkowi Fochowi, co miało miejsce 14 czerwca

²⁰ Sprawy te szczegółowo omawia J. K u k u ł k a, *Francja a Polska po traktacie wersalskim (1919—1922)*, Warszawa 1970.

1919 roku²¹.

Misja Wojskowa Francusko-Polska we Włoszech²² (Mission Militaire Franco-Polonaise en Italie). W zbiorze występują odpisy dokumentów z okresu od października 1918 roku do maja 1919 roku, wśród których są: sprawozdania z działalności misji i jej korespondencja z władzami włoskimi, rozkazy personalne oraz zarządzenia misji gen. Archinarda. Znajduje się tu też spis wytworu aktowego misji.

Francuska Misja Wojskowa w Polsce²³ (Mission Militaire Francaise en Pologne). Znajdują się tu głównie odpisy materiałów wytworzonych przez drugie i częściowo trzecie Biuro sztabu misji. Występują więc rozkazy i zarządzenia określające organizację wewnętrzną i program działania misji w Polsce, zadania służby informacyjnej i delegatów misji w Gdańsku (mjr Lorillard), Kamieńcu Podolskim (mjr Muller), Krakowie (ppłk d'Orne d'Alincourt), Lwowie (płk de Renty), Mińsku (mjr d'Aubigny), Poznaniu (płk Marquet) i w Wilnie (ppłk Renoux). Są też odpisy ich sprawozdań i raportów informacyjnych, które zawierają wiele interesujących faktów i naświetleń wydarzeń zachodzących na ich terenie działania. Ten regionalny materiał informacyjny był uzupełniany danymi z przeglądu prasy polskiej i meldunków pochodzenia agenturalnego, które misja otrzymywała z Oddziału II Naczelnego Dowództwa WP i Sztabu Ministerstwa Spraw Wojskowych.

Wartościowymi źródłami do poznania sytuacji politycznej, wojskowej i wewnętrznej Polski oraz kształtowania się jej stosunków z krajami sąsiedzkimi w okresie 1919—1921, w tym również i współpracy polityczno-wojskowej z Francją są komunikaty, sprawozdania i raporty informacyjne sporządzane okresowo przez misję w Polsce dla Sztabu marszałka Foch'a i 2 Biura Sztabu Ministerstwa Wojny w Paryżu.

Materiały wytworzone przez Francuską Misję Wojskową w Polsce do dziejów

²¹ CAW, Teki Teslara, tom XVII, fasc. 114.

²² Misja Wojskowa Francusko-Polska we Włoszech, z siedzibą w Rzymie, została powołana w roku 1918; istniała do 15.07.1919 roku. Jej szefem był mjr ks. Leon Radziwiłł. Misja używała też nazwy: Delegacja Armii Polskiej we Włoszech.

²³ Francuska Misja Wojskowa w Polsce istniała w latach 1919—1932. Stanowisko szefa misji zajmowali kolejno: gen. dyw. Paul Henrys od 28.03.1919 roku, gen. dyw. Henri Niessel od 16.10.1920 roku, gen. dyw. Charles Dupont od 16.12.1921 roku, gen. dyw. Charles Charpy od 9.06.1926 roku, gen. bryg. Victor Denain od 1.08.1928 roku i płk dypl. René Prioux od 1.10.1931 roku do 30.07.1932 roku. Od 5.03.1923 roku w jej składzie znajdowała się Francuska Misja Morska.

armii gen. Hallera wiążą się z jej działalnością bojową przeciw Ukraińcom w Galicji Wschodniej²⁴, a następnie na frontach: południowo-zachodnim i mazowieckim w okresie, kiedy zaistniała groźba agresji niemieckiej (latem 1919 roku). Równocześnie występują materiały zawierające charakterystykę ogólną wojsk wielkopolskich i ocenę przygotowań do obrony zajmowanego frontu. W odpisach znajduje się również korespondencja misji ze Sztabem marszałka Foch'a w sprawie realizacji jego zaleceń, a także projekt instrukcji użycia rezerw na wypadek ofensywy niemieckiej²⁵.

Obok wymienionych źródeł szereg materiałów wiąże się z reorganizacją armii polskiej oraz procesem scaleniowym armii gen. Hallera i wojsk wielkopolskich, utworzeniem nowych frontów (śląskiego, wielkopolskiego, pomorskiego) i ze sprawami dotyczącymi przygotowań do objęcia w posiadanie Pomorza, które były czynione od jesieni 1919 roku.

Źródła odnoszące się do stanu organizacji armii polskiej, jej stanów liczebnych, wyposażenia i rozmieszczenia na frontach — wraz z charakterystykami stanu moralnego — są rozproszone i występują głównie w dokumentach sprawozdawczych. W materiałach misji z drugiej połowy 1919 roku znajdują się obszernie źródła do działań bojowych frontu gen. Stanisława Szeptyckiego na kresach wschodnich²⁶.

Badacza zainteresować mogą odpisy źródeł z okresu zimy 1920 roku, informujących o radzieckich propozycjach w sprawie rozmów pokojowych z Polską. Na uwagę zasługują też materiały dotyczące sytuacji politycznej i wojskowej Republiki Radzieckiej oraz jej stosunków z krajami nadbałtyckimi (Litwa, Łotwa, Estonia i Finlandia)²⁷.

Z powyższymi sprawami wiążą się też informacje o przygotowaniach Polski do ofensywy. Wymienić tu można przede wszystkim plan wyszkolenia i przygotowania do dalszej wojny (z dnia 24 marca 1920 roku), zawierający również program działania misji francuskiej²⁸.

²⁴ CAW, Teki Teslara, tom XVII, fasc. 114, 116 i 118 oraz tom XVIII, fasc. 120.

²⁵ Tamże, tom XVII, fasc. 114 oraz tom XVIII, fasc. 120 i 125. Por też: T. W a r z y ń s k i, *Polskie przygotowania obronne w związku z groźbą agresji niemieckiej w roku 1919 w świetle materiałów Centralnego Archiwum Wojskowego*, Biuletyn Wojskowej Służby Archiwalnej nr 4, 1972, s. 31—45.

²⁶ CAW, Teki Teslara, tom XVII, fasc. 113 oraz tom XVIII, fasc. 120 i 125.

²⁷ Tamże, tom XVIII, fasc. 123 i tom XIX, fasc. 130.

²⁸ Tamże, tom XVIII, fasc. 120, 123, 125 i 127.

Zachowane biuletyny dzienne za okres od 1 lipca do 15 września 1920 roku przedstawiają położenie i sytuację operacyjną Armii Czerwonej. Znajdują się też obszerne referaty i studia poświęcone jej rozwojowi, organizacji i zaopatrzeniu²⁹.

W tekach są odpisy źródeł, które łączą się z analizą wartości sił wojskowych antyradzieckich, m.in. rosyjskich — armii gen. Denikina i wojsk Wrangla oraz ukraińskich — petlurowskich, wraz z charakterystyką ich wzajemnych stosunków. Wśród przekazów znajduje odbicie wroga działalność wobec Republiki Rad, istniejącego w Warszawie Rosyjskiego Komitetu Politycznego, którym kierował Borys Sawinkow.

Wiele źródeł z okresu 1919—1921 dotyczy stosunków polsko-litewskich. W oparciu o raporty ppłka Reboul — szefa misji francuskiej w Kownie określić można m.in. postawę władz litewskich wobec wpływów niemieckich, stosunek do toczących się działań wojennych polsko-radzieckich i akcji wileńskiej gen. Żeligowskiego, a także wysiłki mediacyjne Francji w konflikcie polsko-litewskim³⁰.

Wśród materiałów Francuskiej Misji Wojskowej znajdują się obszerne sprawozdania i biuletyny informacyjne poświęcone sytuacji politycznej i wewnętrznej Niemiec, działalności ugrupowań reakcyjnych i organizacji paramilitarnych oraz realizacji planu rozbrojenia. Ponadto występują w odpisach sprawy przygotowań i działalności wojsk sprzymierzonych na terenach plebiscytowych Górnego Śląska oraz Warmii i Mazur w aspekcie stosunków polsko-niemieckich, a także charakterystyki terroru i zastraszania ludności polskiej na tych terenach przez bojówki niemieckie³¹.

W materiałach misji wiele miejsca zajmują sprawy Wolnego Miasta Gdańska (zarówno przed, jak i po proklamacji jego statusu z dnia 15 listopada 1920 roku), działalności niemieckich ugrupowań politycznych, wpływów oraz uprawnień Polski na tym terytorium. Należy nadmienić, że wśród źródeł znajduje odbicie proniemieckie nastawienie wysokich komisarzy Ligi Narodów w Gdańsku w szeregu kwestiach polsko-gdańskich³².

W materiałach informacyjnych Francuskiej Misji Wojskowej dużo miejsca

²⁹ Tamże, tom XVIII, fasc. 126—127, tom XIX, fasc. 131—132 i tom XX, fasc. 140.

³⁰ Tamże, tom XVIII, fasc. 120 i 123—125, tom XIX, fasc. 128 i 134 oraz tom XX, fasc. 136—138.

³¹ Tamże, tom XVIII, fasc. 125—127 oraz tom XX, fasc. 135—138 i 140.

³² Tamże, tom XX, fasc. 136. Chodzi tu głównie o Anglików — R. Tower'a i gen. R. Haking'a.

zajmuje kształtowanie się stosunków polsko-czeskich na tle sporów terytorialnych, które w okresie 1919—1920 miały miejsce wokół Śląska Cieszyńskiego oraz Spiszą i Orawy³³. Ponadto w archiwaliach tych mają odbicie: sytuacja wewnętrzna Polski w latach 1919—1920, nastroje wśród społeczeństwa i armii, przejawy działalności lewicowego ruchu robotniczego, stosunek do kwestii pokoju i wojny ugrupowań politycznych w powiązaniu z sytuacją międzynarodową Polski oraz polityka i stanowisko samej Francji wobec tych zagadnień.

3. Uwagi końcowe

Teki Teslara są zwartą kolekcją uwierzytelnionych odpisów archiwaliów, stanowiących dla badaczy bogate źródło poznawcze w zakresie kształtowania się wzajemnych stosunków, zwłaszcza wojskowych, między Polską a Francją w zaraniu dziejów II Rzeczypospolitej. Przed rokiem 1939 były one przedmiotem zainteresowania wąskiego grona pracowników Wojskowego Biura Historycznego, zajmujących się genezą polskich sił zbrojnych we Francji.

Teki Teslara zawierają materiały wyłącznie w języku francuskim. W tekstach często występują błędy w pisowni słowiańskich nazw geograficznych i nazwisk różnych osób. Błędy w oryginałach dokumentów zostały odpowiednio zasygnalizowane przez autora wyboru, w sporządzonych odpisach. Major Teslar odnotował także cechy kancelaryjne archiwaliów, a więc daty wpływu oraz rodzaj i formę ich sporządzenia. Wszystkie fascykuly zawierają na kartach tytułowych podpisy dwóch oficerów z francuskiej wojskowej służby historycznej, a także notki — stwierdzające, iż kopie w nich zawarte posiadają układ odpowiadający oryginałom.

Kolekcja pn. Teki Teslara przechowywana w Centralnym Archiwum Wojskowym została ostatecznie zinwentaryzowana w roku 1971 i jest w pełni dostępna dla badaczy.

³³ CAW, Teki Teslara, tom XVIII, fasc. 122, 124—125 oraz tom XX, fasc. 136—138.